

Małgorzata Milecka*, Viktor Myronenko*, **

***Budynki klubów robotniczych z lat 1920–1930
w kontekście współczesnych potrzeb mieszkańców Ukrainy***

***Buildings of workers' clubs from the years 1920–1930
in the context of contemporary needs of residents of Ukraine***

***Budynek klubu jako nowe miejsce wypoczynku
w 1. poł. XX w.***

Zachowanie dziedzictwa architektonicznego jest jednym z priorytetowych zadań teoretyków i praktyków architektury. Dotyczy to nie tylko obiektów architektonicznych powszechnie uznawanych za zabytkowe, ale także i tych, które były wznoszone w XX stuleciu i które ze względu na swój „młody” wiek nadal często pełnią dawne funkcje, choć już w odmiennych warunkach gospodarczych i społecznych. Nie mając statusu zabytków architektury, kwalifikowane w najlepszym przypadku jako cenna zabudowa, nie są dostatecznie chronione, co często prowadzi do nieprzemyślanych i niekontrolowanych przebudów, a w konsekwencji do zmiany ich wyglądu zewnętrznego. Na terenie Ukrainy problem ten dotyka w szczególności budynków klubów robotniczych z lat 1920–1930, które do dziś pełnią funkcję ośrodków „spędzania wolnego czasu”, jakie pojawiły się na terenie dawnego ZSRR w 1. poł. XX w. (il. 1–3).

Według ukraińskich badaczy „klub” jako forma architektoniczna rozwijał się w harmonii z rozwojem tzw. instytucji społecznych. To określa specyficzne wymagania co

***A club building as a new place of relaxation
in the first half of the 20th century***

Preservation of our architectural heritage is one of the priorities of theoreticians and practitioners of architecture. This refers not only to architectural objects commonly recognised as historic ones, but also to those which were erected in the 20th century and which still perform their old functions due to their “young” age although this takes place in various economic and social conditions. Not having the status of architectural monuments, they are at best classed as valuable buildings and as such they are not sufficiently protected, which often results in ill-considered and uncontrolled redevelopments and, as a consequence, in changing their external appearance. In Ukraine this problem can be particularly observed on the example of buildings of workers' clubs from the years 1920–1930, which until today serve as centres of “spending free time” that appeared in the territories of the former USSR in the first half of the 20th century (Fig. 1–3).

According to Ukrainian researchers a “club” as an architectural form developed in harmony with the development of the so called social institutes. This defines specific requirements as to its architecture, in particular, referring to the organisation of the internal space and decor. After the October Revolution, workers' clubs had a special place among social institutions in Ukraine. The best architects were invited to design them, which conditioned a high level of functional and aesthetical solutions. This was connected with the political situation and significant func-

* Wydział Ogrodnictwa i Architektury Krajobrazu Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie/Faculty of Horticulture and Landscape Architecture, University of Life Sciences in Lublin.

** Wydział Architektury Charkowskiego Narodowego Uniwersytetu Budownictwa i Architektury/Faculty of Architecture, Kharkov State Technical University of Civil Engineering and Architecture.

II. 1. Pałac Kultury „Piszczewik” w Charkowie (1927–1930, arch. A.W. Lineckij):
1 – widok ogólny (zdjęcie z 2000 r.), 2, 3 – fragmenty budynku od strony parku (zdjęcia z roku 2000) (fot. O. Deryabina)

Fig. 1. Palace of culture “Piszczewik” in Charków (Kharkiv) (1927–1930, arch. A.W. Lineckij):
1 – general view (photo from the year 2000), 2, 3 – fragments of the building, view from the park (photo from the year 2000) (photo by O. Deryabina)

II. 2. Klub Przewoźników na Nowej Bawarii w Charkowie (Centrum Kulturalno-Biznesowe „Bawaria”) (lata 1929–1932, arch. M.S. Łuckij):
1 – widok ogólny (zdjęcie z 2011 r.), 2 – fragment budynku z boku od prospektu Ilicza (zdjęcie z 2011 r.),
3 – fragment budynku z boku (zdjęcie z 2011 r.), 4 – fragment południowego frontu (zdjęcie z 2011 r.),
5 – fragment północnego frontu (zdjęcie z 2011 r.) (fot. O. Deryabina)

Fig. 2. Club of Transport Agents in Nowa Bawaria in Charków (“Bawaria” a Cultural and Business Centre, Kharkiv) (1929–1932, arch. M.S. Łuckij):
1 – general view (photo from the year 2011), 2 – fragment of the building side from the Ilicz prospect (photo from the year 2011),
3 – fragment of the building from the side (photo from the year 2011), 4 – fragment of the south front (photo from the year 2011),
5 – fragment of the north front (photo from the year 2011) (photo by O. Deryabina)

do jego architektury – a w szczególności organizacji przestrzeni wewnętrznej i wystroju. Po rewolucji październikowej wśród instytucji społecznych kluby robotnicze zajęły na Ukrainie szczególne miejsce. Do ich projektowania zapraszani byli najlepsi architekci, co warunkowało wysoki poziom rozwiązań funkcjonalnych i estetycznych. Związane było to z sytuacją polityczną i istotnymi funkcjami, jakie w tym zakresie obiekty te pełniły, między innymi jako miejsca propagandy i budowy „nowej kultury”. Ten okres charakteryzuje się zatem stworzeniem koncepcji klubu, sformułowaniem jego celów i zadań, a w architekturze – kształtowaniem typologicznych cech właściwych budynkom takiego przeznaczenia.

Współczesna sytuacja budynków klubowych i pałaców kultury na Ukrainie

Istniejąca na Ukrainie sieć klubów związkowych jest dziś spuścizną unikatową, często o niedocenianych wartościach artystycznych, śladem trudnej historii tego kra-

tych, że te obiekty pełniły, na przykład, funkcję propagandy i tworzenia „nowej kultury”. Ten okres jest zatem charakteryzowany przez powstanie koncepcji klubu i sformułowanie jego celów i zadań, a w architekturze – przez wykształcenie cech typologicznych, które charakteryzowały budynki, które służyły temu celowi.

Present-day situation of club buildings and palaces of culture in Ukraine

The network of union clubs existing today in Ukraine is a unique heritage whose value is often underestimated and which evidences the difficult history of this country. However, due to a number of reasons, both economic and social ones, the condition of these structures leaves a lot to be desired, similarly to the scale of activities that are conducted there, i.e. centres of daily relaxation for residents of cities. As a consequence, a need arises to provide insight into designing and constructing the workers' clubs in order to adapt them to modern conditions of maintenance.

Il. 3. Pałac Robotnika (Pałac Kultury Kolejarzy) w Charkowie (lata 1931–1932, arch. A.I. Dmitrijew):

1 – widok ogólny od ul. Kotłowa (zdjęcie z 2011 r.), 2 – fragment (zdjęcie z 2011 r.), 3 – fragment (zdjęcie z 2011 r.), 4 – widok ogólny od strony parku (zdjęcie z 2011 r.) (fot. O. Deryabina)

Fig. 3. Workman's Palace (Palace of the Railway Employees) in Charkiv (Kharkiv) (in 1931–1932, arch. A.I. Dmitrijew):

1 – general view from Kotłowa street (photo from the year 2011), 2 – fragment (photo from the year 2011), 3 – fragment (photo from the year 2011), 4 – general view from the park (photo from the year 2011) (photo by O. Deryabina)

ju. Jednak z różnych przyczyn, zarówno ekonomicznych, jak i socjalnych, stan tych obiektów pozostawia wiele do życzenia, podobnie jak i skala prowadzonej w nich działalności jako ośrodków wypoczynku codziennego dla mieszkańców miast. W związku z tym powstaje potrzeba zgłębienia wiedzy dotyczącej projektowania i budowy klubów robotniczych w celu dostosowania ich do współczesnych warunków eksploatacji.

Na obecnym etapie budynki klubowe i budynki tzw. pałaców kultury w zasadzie przestały być wykorzystywane zgodnie ze swoim przeznaczeniem. Jedną z przyczyn jest inne rozumienie pojęcia wypoczynku oraz odmienne formy organizacji czasu wolnego niż te, które w przeszłości oferowały kluby.

Druga przyczyna to drastyczne zmniejszenie finansowania w związku z nowymi warunkami ekonomicznymi, co postawiło wiele klubów przed trudnym problemem przetrwania. Bardzo prostą i popularną formą rozwiązania tego problemu stał się wynajem pomieszczeń. Jednak takie „praktyczne” z punktu widzenia ekonomicznego rozwiązanie spowodowało powstanie innego problemu, związanego z potrzebą, a nawet koniecznością przebudowy wewnętrznych pomieszczeń, zasłonięcia fasady reklamami i szyldami, niemającymi nic wspólnego z dawną funkcją i wartością architektoniczną budynku. Biorąc pod uwagę to, że budynki klubów często są zabudową zabytkową, a nawet niekiedy uznawane są za tzw. pomniki architektury, problem zachowania ich jako spuścizny kulturowej staje się niezwykle istotny, co w jakimś stopniu potwierdza poziom zainteresowania nimi między innymi przez turystów [1].

W celu właściwej ochrony tej grupy, budynki w pierwszej kolejności należy opisać i przeanalizować możliwości ich zagospodarowania. Istotne jest dokładne sprecyzowanie zarówno stanu bazy materialno-technicznej, jak i potencjału kadrowego, zinwentaryzowanie urządzeń klubowych i ocena organizowanych imprez. Oprócz tego, żeby efektywnie ocenić teraźniejszość i przygotować prognozy dla jakiegoś klubu, potrzebna jest analiza sytuacji społeczno-kulturalnej w konkretnym miejscu, oczekiwań i potrzeb ludności oraz oceny przez społeczeństwo działalności instytucji kulturalno-wypoczynkowych [2].

Poszukiwania programów dla klubów w kontekście potrzeb społeczeństwa w zakresie wypoczynku

W celu określenia optymalnego programu przestrzennego pomieszczeń klubowych, a także poszukiwań nowych rozwiązań projektowych dla budynków klubowych już w latach 80. XX w. przeprowadzono wiele konkursów. Najbardziej radykalny był otwarty konkurs na nowe centrum wypoczynkowe zorganizowany przez czasopismo „Tydzień” w 1987 r.

Program i warunki tego konkursu miały dwa atuty: pierwszy – do uczestnictwa zaproszono wszystkich chętnych, albowiem konkurs adresowany był nie tylko do architektów, i drugi – autorom dawano pełną swobodę w wyborze typu obiektu. Uczestnikom zaproponowano pracę w trzech kierunkach, a były to: projekt socjalny

At the current stage, club buildings and palaces of culture are basically no longer used in accordance with their original purpose. This is partly caused by a new approach to the notion of relaxation and differences in forms of organising free time in comparison with that which the clubs used to offer.

Another reason is connected with drastic reductions in funding following new hard economic conditions which many clubs had to cope with in order to survive. A simple and popular form of solving this problem became the rental of premises. However, this “practical” solution as regards economy brought about another problem connected with the need or even necessity to redevelop the interiors and to cover the facade of a building with advertisements and signboards that had nothing to do with the former function and the architectural value of a given building. Taking into account the fact that the club buildings often constitute a historic development or are sometimes even recognised as the so called monuments of architecture, the problem of their preservation as cultural heritage becomes extremely important, which is confirmed to some extent by the level of interest in these buildings which is shown by, inter alia, tourists [1].

In order to protect the buildings from this group, they must first of all be described in detail and possibilities of their exploitation must be analysed. It is important to determine the condition of the material and technical base as well as the human resources potential, to take inventory of the club equipment and to evaluate organised events. Apart from this, in order to assess the current state and prepare a forecast for a given club, we need to analyse the social and cultural situation in a particular place, expectations and needs of residents as well as the society’s assessment of activities of cultural and relaxation institutions [2].

Searching for programmes for clubs in the context of needs of the society with regard to relaxation

In order to determine an optimal spatial programme for club rooms and to look for new design solutions for club buildings, starting from the beginning of the 1980s, many competitions were held. The most radical one was an open contest for a new relaxation centre organised by the periodical “The Week” in 1987.

The programme and conditions of this contest had two advantages: the first one – everyone was invited to participate in it because the contest was addressed not only to architects; the second one – authors were given complete freedom in choosing an object type. The participants worked in three directions, firstly, the social project of the relaxation centre, i.e. a definition of the type of future users, purposes and activities of the object; secondly, elaboration of organisational issues, i.e. conditions in which the object shall exist, how it will operate and what its legal and economic status will be; finally, the architectural and spatial scheme of the future building site was to be characterised along with its volume, number of rooms, decor and its inclusion into the city environment.

We can say that the most important result of the aforementioned competition of “The Week” was the departure

centrum wypoczynku, czyli określenie dla kogo, do jakich celów i zajęć tworzy się tę propozycję; opracowanie zagadnień organizacyjnych, czyli wyznaczenie, w jakich warunkach obiekt będzie istniał, jak będzie pracował, jaki będzie miał status prawny i ekonomiczny; wreszcie proponowano sporządzić szkic architektoniczno-przestrzeny przyszłej budowy, scharakteryzować jego kubaturę, liczbę pomieszczeń, wystrój, włączenie się do środowiska miejskiego.

Można powiedzieć, że najważniejszym wynikiem opisanego konkursu „Tygodnia” było odejście od jednej optymalnej dla wszystkich warunków i miejsc idei uniwersalnego budynku o funkcjach kulturalno-wypoczynkowych. Przebieg konkursu wykazał, że dla wielu autorów prezentowanych propozycji charakterystyczne było zasadnicze odejście od tradycyjnego schematu klubu: sala + część klubowo-użytkowa i wykorzystanie różnych „nieklubowych” schematów. Założenia programowe wymagające poszukiwania nowego typu organizacji przestrzeni zmuszały biorących udział w konkursie do rezygnacji z dobrze znanych schematów. Jednak to odejście okazało się bardziej radykalne, aniżeli zakładali to autorzy programu – w większości propozycji centrum wypoczynkowe nie tylko straciło tradycyjny element – salę (ze sceną czy estradą), ale i samo „ginęło” w miejskim środowisku, tym samym tracąc swoją odrębność funkcjonalno-formalną.

Propozycje konkursowe odzwierciedlały obowiązujące na Ukrainie u schyłku XX w. pojęcie o wartości wypoczynku, miejscach jego lokalizacji, tradycyjnych jednostkach urbanistycznych, i starały się znaleźć odpowiedź na pytanie, czy właściwsze jest ogólnomiejskie centrum, czy też centrum dzielnicy mieszkaniowej, które coraz częściej ustępuje pod względem popularności centrom wypoczynkowym o charakterze galerii handlowych. Wśród rodzajów ośrodków zaoferowanych przez uczestników konkursu szczególne miejsce zajęły kompleksy zdrowotno-sportowe, twórczości amatorskiej i kontaktów międzyludzkich. Tym sposobem istniejący system budowy wypoczynkowych, form organizacyjnych wypoczynku i rodzajów działalności został oprotestowany praktycznie przez wszystkich uczestników, włączając architektów.

To niewątpliwie ważny wskaźnik kryzysu, który przeżywa współczesna architektura klubowa na Ukrainie. Kryzys ten potwierdza się spadkiem popularności i frekwencji w tego rodzaju miejscach. Jak pokazał konkurs, nowy typ klubu do spędzania czasu wolnego musi pogodzić interesy uczestnika zarówno masowego, jak i indywidualnego, oraz współczesnego organizatora czasu wolnego – nieformalnego czy formalnego lidera. Taki typ klubu musi otrzymać odpowiedni status prawny i swoje przestrzenne „wcielenie” w tkankę miasta.

Uwaga szczególna uczestników była skupiona na obiektach o małych gabarytach. Pragnienie kameralności, różnorodności proponowanych decyzji pozwala twierdzić, że sfera spędzania czasu wolnego obecnie znajduje się w początkowej fazie swojego naturalnego rozwoju. Razem ze sztuką ta sfera jest podstawową przesłanką odnowy ukraińskiego społeczeństwa, zachodzących w niej procesów przebudowy świadomości i potrzeb kulturalnych.

from one optimal idea for all conditions and places of a universal building with cultural and relaxation functions. As it was shown in the course of the contest, proposals of many authors were characterised by a basic departure from the traditional model of a club: a large room + a club and functional part and they took advantage of various “non-club” solutions. The programme assumptions requiring a search for a new type of space organisation forced the competition participants to resign from well-known models. Moreover, this departure turned out to be more radical than the authors of the programme assumed – in the majority of the proposals the recreation centre lacked not only its traditional element, i.e. a room (with a stage or arena), but it was also “lost” in the city environment at the same time losing its functional and formal autonomy.

The competition proposals reflected the notion of the recreation value existing in Ukraine at the end of the 20th century, places of its location, traditional urban units and they attempted to answer the question which sort of centre is more appropriate, namely, the general city centre or the centre of a residential district which more and more frequently becomes less popular than shopping mall recreation centres. The participants' offers included especially health and sport complexes, amateur creativity centres and places for interpersonal contacts. In this way, the existing system of recreation buildings, organisational forms of relaxation and types of activity was questioned by practically all the participants, including architects.

Undoubtedly, this is an important indicator of a crisis that modern club architecture in Ukraine is going through. This crisis is confirmed by a decline in attendance and popularity of these places. As the competition proved, a new type of a club where people would spend their free time must reconcile interests of a mass participant as well as of an individual and also a modern organiser of free time – an informal or formal leader. This sort of club must receive an appropriate legal status and its spatial “incorporation” into the city tissue.

The participants placed a special emphasis on small size objects. Considering a desire for intimacy combined with a variety of the proposed decisions, we can conclude that the sphere of spending free time is now at an initial phase of its natural development. Along with art, this sphere is a basic premise of the renewal of the Ukrainian society and ongoing processes of reconstruction of awareness and cultural needs.

Multi-functional solutions combining architecture with the landscape developed with regard to recreation and providing numerous and diverse possibilities of relaxation were recognised as progressive. It was considered purposeful to develop spaces which were so far free, compositionally universal and accessible for formal and informal meetings, for groups of people who would like to spend their free time together as well as for the organisation of exhibitions and mass events. Currently in typical designs such areas are mostly presented as one space that requires the so called revitalisation. Usage and adaptation of the existing insufficiently developed structures for relaxation purposes, e.g. basements, attics, extensions

Za progresywne uznano rozwiązania wielofunkcyjne, łączące architekturę z zagospodarowanym pod względem rekreacyjnym krajobrazem, dające rozliczne i różnorodne możliwości organizacji wypoczynku. Za celowe uznano zagospodarowanie przestrzeni dotychczas wolnej, kompozycyjnie uniwersalnej i dostępnej dla nieformalnych i formalnych spotkań, pobytu grup chcących wspólnie spędzić czas wolny, a także organizacji wystaw i imprez masowych. Obecnie, w typowych projektach, obszary takie prezentowane są najczęściej jako jedna przestrzeń wymagająca tzw. rewitalizacji. Wykorzystanie i dostosowanie do wypoczynku istniejącej, nie dość dobrze zagospodarowanej zabudowy, na przykład piwnic, strychów, wstawek między budynkami mieszkalnymi, zabudowań podwórzowych, ale także zaniedbanych placów, rynków, również nieużytkowanych fabryk czy dworców wydaje się szansą na trwałe ożywienie wymienionych struktur przestrzennych. Reanimacja starego miejskiego środowiska (pasaży, podwórek, parterów itp.) to nowe możliwości rozwoju funkcji wypoczynkowych. Pojawiają się także okresowo w krajobrazie miasta elementy znane od dawna – sezonowe ruchome obiekty, takie jak sprzęt pływacki (statki, łodzie, barki), pociągi, kolejki, tramwaje, ale także przyczepy, namioty itd. Wprowadzenie ich w przestrzeń miasta wydaje się szansą na uatrakcyjnienie obszarów rekreacyjnych w oparciu o nowe (stare) obiekty. Na tym tle klub jako zamknięta przestrzeń (obiekt budowlany) przeznaczona dla lokalnej wspólnoty traci swoje podstawy, albowiem wyraźne jest odejście od „galowych” imprez na rzecz wypoczynku indywidualnego.

Indywidualizacja projektowania dla konkretnego miejsca, pamiętanie o grupach społecznych pominiętych przy organizacji – jak się wydawało dotychczas – dobrze urządzonych miejsc wypoczynku, nowe propozycje projektów spędzania czasu wolnego dla tych grup, nowi aktywni goście klubowego wypoczynku, wreszcie pracownik kulturalny – lider klubu, istnienie klubów amatorskich na podstawie samoorganizacji oraz ich działalność – tak się rysuje przyszłość w dziedzinie wypoczynku klubowego, którego charakter musi uwzględniać współczesne wymagania społeczeństwa. Pomimo nowych wyzwań stwarza to ponowne szanse dla zarządów klubów – organizowanie odpłatnych usług kulturalnych (koncerty, koła naukowe, dyskoteki, wideoteki, sale treningowe itd.) oraz promowanie grup indywidualnych i stowarzyszeń zajmujących się organizacją wypoczynku i imprez kulturalnych.

Wyraźny jest wzrost różnorodności, z czytelnym odejściem od dawno przyjętego standardu, pompatycznych form i przejściem do bardziej indywidualnych form wypoczynkowych (rozrywkowych, sportowych, rekreacyjnych). Na pierwszy plan wysuwa się: rewitalizacja przestrzeni publicznych, aktywizacja w tym procesie samorządu oraz tworzenie konkretnego adresu socjalnego i – co za tym idzie – urbanistycznego. Wszystko to są pozytywne kierunki poszukiwań nowych form zagospodarowania historycznych struktur, które w obecnych formach wykorzystania wypoczynkowego zdają się tracić swoją zasadność.

Do wątpliwych idei poszczególnych propozycji konkursowych można zaliczyć ideę generalnego ujęcia wszystkich form wypoczynku w jednej strukturze prze-

between residential buildings as well as neglected plazas, market squares or unused factories or railway stations seem a chance for sustainable recovery of these spatial structures. A revival of the old city environment (arcades, backyards, ground floors etc.) constitutes new possibilities of development of recreational functions. From time to time in the city landscape also appear elements that have long been known – seasonal portable objects such as swimming equipment (ships, boats, barges), trains, railways, trams as well as trailers, tents etc. Their introduction into the city space seems an opportunity to make recreational spaces more attractive on the basis of new (old) objects. Against this background, a club as a closed space (construction facility) built for a local community loses its grounds in the face of a distinct departure from “gala” events for the good of individual leisure.

Individualisation of designing for a particular place, bearing in mind the existence of social groups which were omitted during the organisation of – as it seemed so far – the well-furnished recreation places, new project proposals of spending free time for these groups, new active guests of club recreation, finally a cultural employee – a club leader, the existence of amateur clubs based on self-organisation and their activity – all this constitutes the future of club recreation whose character is bound to take into account the modern requirements of the society. In spite of new challenges, this situation provides new opportunities for the management boards of clubs to organise paid cultural services (concerts, scientific meetings, discotheques, video-theques, work-out rooms etc.) and promoting individual groups and associations that deal with organising leisure and cultural events.

We can distinctly see an increase in diversity with a clear departure from old standards, pompous forms and a transition to more individualised forms of recreation (entertainment, sport, relaxation), including first of all revitalisation of public spaces, encouraging local governments to join in and creating a concrete social address and – as a consequence – an urban one as well. All this adds up to positive directions of searching for new forms of development of historic structures which in the present-day forms of their use for recreation purposes seem to lose their identity.

Among the doubtful ideas of the particular competition proposals we can mention the idea of a general approach to all forms of relaxation in one spatial structure (regardless of the fact whether it is located in a city or a village, the centre or the suburbs). In this unique and as it would appear an “ideal”, through its versatility, cultural centre we truly have all possible types of recreational activities (spectacles, services) for each age group of users, however, it must be stressed that in these proposals we can notice a specific idea of manipulating the “consumer” of recreation and his interests, dominated by the idea of overall control and rationing free time. These solutions were considered as architecturally antiquated, undemocratic and unprofessional.

It must also be emphasised that the public opinion expressing its views on assumptions and results of the contest gave a clear signal that architectural and urban

strzennej (bez różnicy: czy to miasto, czy wieś, centrum, czy peryferie). W takim jedynym, wydawałoby się „idealnym” przez swą wszechstronność centrum kulturalnym są co prawda wszystkie możliwe rodzaje zajęć rekreacyjnych (widowisk, usług), dla każdej grupy wiekowej użytkowników, jednak – co należy zauważyć – w propozycjach tych wyraźna jest swoista idea manipulowania „konsumentem” wypoczynku, jego interesami, zdominowana ideą ogólnej kontroli i reglamentacji czasu wolnego. Rozwiązania takie uznano za nienowoczesne, niedemokratyczne i nieprofesjonalne architektonicznie.

Należy także wskazać, że opinia publiczna wyrażająca swoje zdanie na temat założeń i wyników konkursu jasno dała sygnał, że architektoniczne i urbanistyczne propozycje nie mogą zawierać ostatecznej odpowiedzi na pytanie o niezbędne typy instytucji wypoczynkowych. One tylko wskazują progresywną tendencję poszukiwania różnych jego wariantów i ta tendencja zbiega się ze specjalnymi badaniami i prognozami rozwoju typów instytucji wypoczynkowych, a także programami fachowych konkursów, które są co jakiś czas przeprowadzane. W ich wyniku często nie potwierdza się idea „znaczącej” fasady, o reprezentacyjnej kubaturze przez analogię z kultowymi budowlami, wznoszonymi w 1. poł. XX w. Zarówno klub w dawnej jego formie, jak i proponowane w nim sposoby wypoczynku w całości należą do innej technologicznej i formalnie architektury.

I tak propozycje konkursowe pokazują kilka perspektywicznych kierunków poszukiwań architektonicznych. Wynika z nich, że im bardziej neutralne rozwiązanie architektoniczne, tym bardziej uniwersalne wykorzystanie wielofunkcyjnych pomieszczeń. Tu pojawiło się wyodrębnienie dwóch kierunków kompozycyjnych – stworzenie zamkniętego wnętrza typu salonu i stworzenie otwartych przestrzeni, tarasów, platform, pomostów. Przykład takiego rozwiązania przedstawia projekt, w którym cztery niezależne od siebie przestrzenie (dla młodzieżowych grup nieformalnych) łączą się za pomocą schodów z amfiteatrem – miejscem spotkania się wszystkich grup młodzieży; czy projekt, który proponuje w centrum zespołu ulokować wielofunkcyjną przestrzeń do organizowania pokazów (mody, sztuki). W kolejnym projekcie miejsca dla widzów znajdują się naprzeciwko siebie, co ma sprzyjać socjo-kulturalnej integracji grup uczestników.

Rozwiązania konkursowe „klubów” w opracowaniach instytutów moskiewskich pod koniec XX w.

Pod koniec XX w. został przeprowadzony także profesjonalny konkurs architektoniczny w celu zaprojektowania wówczas już nowatorsko pojmowanych klubów typu wypoczynkowego. Do konkursu zostały zaproszone trzy moskiewskie instytuty projektowe: Centralny Instytut Badawczo-Naukowy i Projektowy im. B.S. Miezincewa, Instytut Projektowy „Giproteatr” oraz Centralny Naukowo-Badawczy i Projektowy Instytut „Grazdansielstroj”. Koncepcja programowo-użytkowa klubu będącego przedmiotem konkursu była opracowana w Centralnym Instytucie Badawczo-Naukowym i Projektowym im. B.S. Miezincewa. Zakładała połączone budynki klubu

proposals cannot contain a final answer to the question of indispensable types of recreation institutions. They only indicate a progressive trend to search for various alternatives of this institution and this trend coincides with special research and forecast of the development of types of recreation institutions as well as programmes of professional contests that are held from time to time. As a result, they rarely confirm the idea of “significant” facade of representative volume by analogy with cult structures which were put up during the first half of the 20th century. Both the club in its old form as well as the forms of relaxation suggested in it belong entirely to architecture that totally differs technologically and formally.

And so the contest proposals they indicate several perspective directions of architectural research. It follows from them that the more neutral are the architectural solutions, the more universal is the usage of multi-functional rooms. Here we can notice the emergence of two compositional directions, i.e. creating a closed lounge-type interior and creating open spaces, terraces, platforms and bridges. An example of this solution is presented in a design in which four independent spaces (for informal youth groups) are connected by means of stairs with an amphitheatre – a meeting place for all the youth groups; or another design which suggests locating a multi-functional space for holding shows (of fashion or art) in the centre of the complex. In yet another design seats for the audience are facing each other, which is supposed to facilitate socio-cultural integration of participating groups.

Competition solutions of “clubs” in studies of Moscow institutes at the end of the 20th century

At the end of the 20th century a professional architectural contest was held in order to present innovatively understood recreational type of clubs. Three Moscow project institutes were invited to participate, namely, B.S. Miezincew Central Research & Scientific and Design Institute, Project Institute “Giproteatr” and Central Research & Scientific and Design Institute “Grazdansielstroj”. The program and functional concept of the club which was the subject of the contest was elaborated in B.S. Miezincew Central Research & Scientific and Design Institute. It assumed a combination of a recreational type of club buildings, namely, a club-lounge for 200 persons, a sport & relaxation centre for 500 persons, a club with the so called universal restaurant for 750 persons and a club offering space for universal use for 700 persons.

Here is a short presentation of how it was realised in the prepared designs. A club-lounge was proposed for residential estates and villages with the population exceeding 500 residents. The central universal space of the area of 260 m² was equipped with an arena, a projection room, a fireplace with a relaxation area, while near the lounge a room for storing furniture was planned along with the possibility to locate video equipment there. Regardless of the small size of the object, it was made a home to club rooms for various circles of interests, with one of them – a household workshop room – designed as a kitchen for

bowe typu wypoczynkowego: klub-salon na 200 osób, kompleks sportowo-rekreacyjny na 500 osób, klub z tzw. rekreacją uniwersalną na 750 osób oraz klub oferujący przestrzeń do uniwersalnego wykorzystania na 700 osób.

Oto krótka prezentacja, jak zostało to zrealizowane w przygotowanych projektach. Dla osiedli mieszkaniowych i wiejskich ośrodków z liczbą ludności nie mniejszą niż 500 mieszkańców był zaproponowany klub-salon. Centralną przestrzeń uniwersalną o powierzchni 260 m² wyposażono w estradę, salę projekcyjną, kominek z miejscem wypoczynkowym, przy salonie zaplanowano pomieszczenie do składowania mebli, przewidziano także możliwość rozmieszczenia urządzeń wideo. Nie zważając na małe gabaryty obiektu, tutaj umieszczono sale kół zainteresowań, jedna z nich – sala gospodarstwa domowego – została potraktowana jako kuchnia do przygotowania posiłków i obsługuje bar, mały salonik, również pomieszczenie dużego salonu podczas spotkań rodzinnych czy świątecznych. Biorąc pod uwagę niewielkie gabaryty, wszystkie powierzchnie pomieszczeń pomocniczych trzeba sprowadzać do minimum. Ustalono zatem powierzchnię ogólną pomieszczenia na mniej więcej 500 m².

W propozycji zespołu A. Piestrowa pomieszczenie salonu zaprojektowano w kształcie rotundy. Dynamizm kompozycji nadaje w tym rozwiązaniu korytarz na przestrzał z odsuniętymi od budynku schodami, który prowadzi na płaski dach – taras przeznaczony do odpoczynku.

Kompozycja zespołu S. Karpowa z Centralnego Instytutu Badawczo-Naukowego i Projektowego im. B.S. Miezincewa zbudowana została na dynamicznym przeciwstawieniu najprostszycy figur geometrycznych – trójkątnego salonu, cylindrycznej pochylni, ogrodzenia z krat sześciennych. Ostrość przeciwstawiania form jednoczy się tu z oryginalnym funkcjonalnym rozwiązaniem, jakie stanowi wprowadzanie do przestrzeni niewielkiego pod względem kubatury budynku, którego program użytkowy ulokowano na trzech poziomach.

Propozycja projektowa zespołu J. Galpieroja z Centralnego Instytutu Naukowo-Badawczego i Projektowego im. B.S. Miezincewa została wykonana w formie oddzielnego pawilonu, tj. bloku – dobudówki, możliwej do realizacji w różnorodnych warunkach, zarówno miejskiego, jak i wiejskiego środowiska. Realizowane jest to poprzez zmieniający się w zależności od uwarunkowań zarys budynku, który dopełniają bogate zdobienia fasady. Salon traktowany jest jako obszar integralny. Ma obniżone centrum – może ono być wykorzystane jako scena do tańca, koncertów czy przedstawień.

W założeniu kompozycji N. Prianisznikowa i A. Tomskiego łączy się kilka idei przestrzennych: skrzyżowania, amfiteatru i spirali. Klubową przestrzeń autorzy aranżują w wolnych strukturach pochyłych dachów (krytych dachówką), z rzadkimi przerwami w postaci balkonów i tarasów. Cztery kwadratowe bloki znajdują się dookoła niewielkiego atrium z górnym wykuszem. W podstawie atrium znajduje się kominek. Od niego spiralą wznoszą się poziomy oddzielnych pomieszczeń klubu, przestrzeń realizuje się dewizą „od wypoczynku przy ognisku do wyżyn amatorstwa”. Udostępniony do użytku dach podzielony jest na specjalistyczne powierzchnie (dla dzieci, widokową, do wypoczynku dla dorosłych, werandę taneczną dla nasto-

preparing meals and servicing a bar, a small lounge and also a large lounge during big family meetings or holidays. Taking into account such a small size, the areas of all the auxiliary rooms have to be kept to a minimum. Hence the general room area was determined to be 500 m².

In the proposal by A. Piestrow team the lounge was designed in the shape of a rotunda. The whole composition in this solution is made more dynamic by a right-through corridor with stairs placed outside the building leading to a flat roof – a relaxation terrace.

The design elaborated by the team of S. Karpow from B.S. Miezincew Central Research & Scientific and Design Institute was built on a dynamic contraposition of the simplest geometric figures – a triangle lounge, a cylindrical ramp, and a fence made of cubic grating. The sharpness of the contrasting forms is united here with the original functional solution which constitutes a small-size building introduced into the space whose functional programme was located on three levels.

The design proposal prepared by the team of J. Galpieroja from B.S. Miezincew Central Research & Scientific and Design Institute was made in the form of a separate pavilion, i.e. a block extension which is possible to be developed in various conditions both in the urban and in the rural environment. It is achieved by an outline of the building which changes depending on conditions and it is supplemented by rich ornamentations of the facade. The lounge is treated as an integral area. Its central part is lowered and it can be used as a stage for dancing, concerts or performances.

In the design by N. Prianisznikow and A. Tomski a few spatial ideas are combined, i.e. an intersection, an amphitheatre and a spiral. The club space is arranged by the authors in free structures of sloping roofs (with tiles) with occasional gaps in the form of balconies and terraces. Four square blocks are situated around a small atrium with an upper bay. There is a fireplace in the atrium base. From the fireplace, levels of separate club rooms go up spirally and the space is realised by means of the following motto “from relaxation by the fire to the heights of amateurism”. The roof available for use is divided into specialist areas (for children, for viewing, for adults’ relaxation, as a dancing terrace for teenagers and as an amphitheatre). A stage design effect appears in the interiors – each level is located 0.8 m higher than the previous one and at low levels it constitutes a kind of a club stage. People can go around the building spirally from the bottom to the top.

“Giproteatr” presented three designs of club lounges. In the proposal by A. Biergier a cohesively planned octagon of the lounge is surrounded by auxiliary rooms from two sides. This design is distinguished by simplicity and briefness of solutions. Contrary to this, a club-lounge by Nguyen Czitchan (a student from Vietnam) is presented in a sharp setting of forms and centrifugal elevation of stairs leading to turrets. The composition is built on the intersection of a square body connected with another one, more elongated and prismatic, located under a sloping roof. This two-piece arrangement and opposing “indentation” of two volumes were especially popular in works by “Giproteatr”. However, in this particular case such

latków, amfiteatr). We wnętrzu pojawia się efekt scenograficzny – każdy poziom o 0,8 m lokuje się wyżej od drugiego i przy niskich poziomach stanowi rodzaj sceny klubowej. Budynek można obejść od dołu do góry spiralnie.

„Giproteatr” przedstawił trzy projekty salonów klubowych. W propozycji A. Biergiera spoisty w planie ośmiobok salonu jest obudowany z dwóch stron pomieszczeniami pomocniczymi. Propozycję wyróżnia prostota i lakoniczność rozwiązań. Przeciwnie do tego, klub-salon Ngujena Czitchania (studenta z Wietnamu) przedstawiony jest w ostrych ustawieniach form, odśrodkowym wynoszeniu schodów prowadzących do wieżyczek. Kompozycja zbudowana jest na przecięciu kwadratowego korpusu połączonego z bardziej wyciągniętym pryzmatycznym, ułożonym pod pochyłym dachem. Ta dwuczęściowość i przeciwstawne „wcięcie” dwóch kubatur były w pracach „Giproteatru” szczególnie popularne. W opisanym przypadku jednak tak silne przeciwstawienie funkcjonalnie jest niedostatecznie uzasadnione i dość nieprzyjemne wizualnie [3].

Idea klubu wobec współczesnych potrzeb mieszkańców Ukrainy

Warto dodać, że w związku ze swoistą dewaluacją idei klubu wypoczynkowego w latach 2005–2010 były przeprowadzone przez studentów wydziałów architektury na Ukrainie pilotażowe badania socjologiczne, których celem było wyjaśnienie najbardziej pożądanego rodzaju działalności klubowej, zebranie danych o popularności wypoczynku klubowego pośród różnych kategorii wiekowych (badania dotyczyły młodzieży oraz ludzi wieku średniego) i określenie koniecznego zestawu pomieszczeń do przeprowadzenia pracy kulturalno-oświatowej. Pokazały, że wśród młodzieży przeważa pragnienie stworzenia centrum młodzieżowego, budowy bazy turystycznej, sal dyskotekowych, zwiększenia liczby kawiarni i bistro z możliwością ulgowego lub bezpłatnego podłączenia się do Internetu. Wśród ludzi wieku średniego pożądanymi okazały się następujące aspekty pracy klubowej:

- nauka pracy na komputerze – 62,3% respondentów,
- kursy języków obcych – około 55,0% badanych,
- nauka tańca towarzyskiego i współczesnego – 55,0% (ten rodzaj usługi najbardziej pożądanym jest przez kobiety – 37,4%, mężczyźni – 17,5%),
- kursy kroju i szycia – 30,0% badanych (w grupie powyżej 40 lat liczba chętnych jest o 10–15% wyższa),
- nauka gry na instrumentach muzycznych – 30,0%,
- ogólnie przygotowanie sportowe – 20,2% (chcących uprawiać sport jest dwukrotnie więcej wśród mężczyzn niż wśród kobiet),
- wycieczki i rajdy do miejsc historycznych – 18,4% respondentów,
- kursy ogrodnictwa i kwaciarstwa – 15,1%,
- nauka rysunku i innych rodzajów sztuki użytkowej – 14,3% respondentów.

W badaniach tych dość wysoki odsetek osób (65%) zgadza się ponosić koszty za zaproponowane usługi. Wyniki powyższe zdają się potwierdzać akceptację dla istnienia formy klubów i domów kultury. Okazało się, że klub nadal może odpowiadać za ważne dla społeczeń-

a strong functional contrast is not sufficiently justified and it looks rather unfriendly [3].

The club idea with regard to contemporary needs of residents of Ukraine

It is worth adding that in connection with a specific devaluation of the idea of a recreational club in the years 2005–2010 some pilot sociological research was carried out by students of faculties of architecture in Ukraine aimed at determining the most desirable types of club activities, collecting data on the popularity of club recreation among various age categories (the research referred to youth and middle aged persons) and finally defining a set of rooms which would be necessary to conduct cultural and educational activity. The research showed that for young people the most desirable forms include youth centres, tourist facilities, discotheques and increasing the number of cafes and bistros with the possibility of cheaper or free connection to the Internet. Middle aged people mostly pointed to the following aspects of club activities:

- learning to use the computer – 62.3% of the respondents,
- foreign language courses – circa 55.0% of the respondents,
- learning ballroom and modern dance – 55.0% (this type of service is the most desirable among women – 37.4%, men – 17.5%),
- sewing courses – 30.0% of the respondents (in the age group above 40 this number is 10–15% higher),
- learning to play musical instruments – 30.0%,
- general sports activities – 20.2% (twice as many men want to practice sports than in the case of women),
- trips and outings to historical places – 18.4% of the respondents,
- gardening and floristry courses – 15.1% of the respondents,
- drawing and other kinds of decorative art courses – 14.3% of the respondents.

Quite a high percentage of the respondents (65%) are prepared to cover the costs of these services. These results seem to confirm the social approval of the existence if this form of clubs and cultural centres. It turned out that a club can still fulfil tasks which are important for the Ukrainian society. In this aspect the sociological research results are recognised as an indicator of regulating cultural and recreational activities of these institutions taking into account social participation.

The sociological research is supposed to help each cultural institution team in creating optimal conditions for further activity. The following aspects were mentioned as factors influencing possibilities of further use of the existing club buildings:

- old-fashioned forms of club work,
- low level of funding,
- lack of modern universal rooms.

In the light of the obtained results we can conclude that material values of clubs and palaces of culture have chances to preserve and continue the old forms of organising free time, but it must involve taking into con-

stwa ukraińskiego zadania. I w tym sensie wyniki badań socjologicznych uznane zostały za wskaźnik regulowania działalności kulturalno-wypoczynkowej instytucji, przy uwzględnieniu partycypacji społecznej.

Badania socjologiczne skłaniały do tego, aby pomóc każdemu zespołowi instytucji kultury wytworzyć optymalne warunki do dalszej pracy. Wskazano jednocześnie, iż wśród czynników mających wpływ na możliwość wykorzystania istniejących budynków klubowych trzeba wymienić:

- przestarzałe formy pracy klubowej,
- niski poziom finansowania,
- brak nowoczesnych uniwersalnych pomieszczeń.

Takie wyniki analiz pozwalają sądzić, że materialne wartości klubów i pałaców kultury mają szansę na zachowanie i kontynuację dawnych form organizacji czasu, ale już w nowych warunkach, przy promocji nowych form wypoczynku, pozwalających na rozwój indywidualny jednostek, a także umożliwiających integrację społeczeństwa i promocję kultury masowej, bez propagandy i demagogii. Wymagać to będzie jednak ogromnych inwestycji i zajęcia się tym zgoła zapomnianym, ale wartym ochrony dziedzictwem – wypada dodać – niezwykle trudnym i z wielu względów kłopotliwym.

sideration new conditions along with the promotion of new forms of relaxation enabling the individual development of particular users and also facilitating integration processes of the society and promoting mass culture without propaganda or demagogy. However, this will require enormous investments and efforts in order to protect this valuable but forgotten heritage, which is also extremely difficult to deal with and for many reasons troublesome.

*Translated by
Bogusław Setkowicz*

Bibliografia/References

- [1] Orłowski A., *Taki dokument jest bardzo potrzebny – o opracowaniu prawnego statusu instytucji klubowych*, „Kultura Ukraińska” 1991, nr 1, 35.
- [2] Chudiakow S.I., *Przyszłość instytucji wypoczynkowych: odwrotna strona medalu*, Zwiastun Biblioteka, Moskwa 2004.
- [3] Miłaszewska J.K. i in., *Kluby*, Wydawnictwo Strojizdat 1980.

Streszczenie

Ochrona wzniesionych w XX stuleciu obiektów architektonicznych, które ze względu na swój „rodowód” często są trudnym dziedzictwem, w obecnych warunkach społecznych stanowi złożony problem konserwatorski. Artykuł prezentuje próby zagospodarowania, a zatem ochrony przed zniszczeniem właśnie takiej grupy obiektów, określanych powszechnie w krajach dawnego bloku socjalistycznego mianem pałaców, czy też klubów kultury. Nam każdorazowo kojarzy się to z wielkim gmachem, jaki stanął po II wojnie światowej w centrum Warszawy, odmieniając na lata jej wizerunek. Ten „dar zaprzyjaźnionego narodu” kłuje w oczy Polaków, ale jednocześnie jest uznawany za sporą atrakcję turystyczną wśród zagranicznych gości. W Polsce mamy jeden taki obiekt, ale na terenie Ukrainy problem dotyka bardzo licznej grupy tzw. klubów robotniczych z lat 1920–1930, które do dziś w różny sposób pełnią funkcję ośrodków „spędzania wolnego czasu”, analogicznie do tych, jakie pojawiły się na terenie dawnego ZSRR w I. poł. XX w. Artykuł prezentuje próby adaptacji „klubów robotniczych” do nowych warunków na Ukrainie.

Słowa kluczowe: Ukraina, architektura I. poł. XX w., kluby robotnicze, wypoczynek

Abstract

Protection of architectural objects erected in the 20th century, which due to their origins are often perceived as a difficult heritage, in the current social conditions constitutes a complex restoration problem. The article outlines attempts to develop and therefore protect from devastation this group of structures which in the countries of the former Eastern Bloc were commonly referred to as palaces of culture or cultural clubs. In the minds of Poles they are usually associated with the enormous edifice that was built after the Second World War in the centre of Warsaw changing its image for years. This “gift from a befriended nation” is a poke in the eye of the Polish people but at the same time it is recognised as a big tourist attraction by visitors from abroad. Although this is the only structure of this type in Poland, in the territory of Ukraine this problem affects a large number of the so called workers’ clubs built in the years 1920–1930, which until today in various ways perform the function of centres of “spending free time”, similarly to those which appeared in the former USSR in the first half of the 20th century. The article present attempts at adaptation of “workers’ clubs” to new conditions in Ukraine.

Key words: Ukraine, architecture of the first half of the 20th century, workers’ clubs, relaxation